The Greek Review of Social Research

Vol 13 (1972)

13

Guy Burgel, La condition industrielle a Athenes, etude socio-geographique (Πρώτον μέρος: Les hommes et leur vie), Etienne Dalmasso, Milan, capitale economique de l'Italie, etude geographique, Pierre-Yves Pechoux-Michel Sivignon, Les balkans

Maurice Le Lannou

doi: [10.12681/grsr.499](https://doi.org/10.12681/grsr.499)

Copyright © 1972, Maurice Le Lannou

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Lannou, M. L. (1972). Guy Burgel, La condition industrielle a Athenes, etude socio-geographique (Πρώτον μέρος: Les hommes et leur vie), Etienne Dalmasso, Milan, capitale economique de l'Italie, etude geographique, Pierre-Yves Pechoux-Michel Sivignon, Les balkans. *The Greek Review of Social Research*, 13, 130-132.
<https://doi.org/10.12681/grsr.499>

ἀδελφοποιίας ἀπέδωσε λογοκρατίαν, ἐνῶ εἰς τὴν θέσιν τῆς χριστιανικῆς ἀδελφοσύνης ὤφισσε μὲ πείσμα, μέχρι θῆς ἀκόμῃ τὰ τεῖχη τοῦ Σχίσματος».

Δὲν κηρύσσει οὐτοίσις ὁ Καθηγητὴς Τσάκωνα. Τὴν ἀλήθειαν ἐπισημαίνει ἀνοίγοντάς μας τὸν δρόμο πρὸς τὴν ὀρθὴν κατεύθυνση. Εἶναι μὴ υπεύθυνη πατριωτικὴ φωνὴ αὕτη. Μία φωνὴ ποὺ θὰ ἤχησεν εὐφρόσυναν σ' ἐκεῖνους ποὺ πέρα ἀπὸ κάθε παράταξιν ἡ σκοπιμότητα ἐνδιαφέρονται καὶ μοχθοῦν γιὰ τὴν ἐθνικὴ μας πρόοδο.

Ἡ «Ἀνθολογία Κοινωνιολογικῶν Κειμένων», ἔργο ποῦ γιὰ πρώτη φορὰ ἐπιχειρεῖται στὸν τόπο μας, ἐρχεται νὰ συμπληρώσῃ ἕνα προηγουμένον ἔργο τοῦ Καθηγητῆ Τσάκωνα, τὴν «Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Κοινωνιολογίαν». Ἐκεῖ μὲ γνώσιν καὶ σαφήνειαν ἀνέλυσε τίς κυριότερες κοινωνιολογικὰς θεωρίαις. Ἐδῶ παραθέτει μεταφρασμένα τὰ πρὸ χαρακτηριστικὰ κείμενα τῶν ἀντιπροσώπων τους, ὥστε ὁ σπουδαστὴς τῆς Κοινωνιολογίας νὰ μὲρσέσῃ νὰ ἔχῃ ἀμέσῃ ἐπαφὴν μὲ τὴ σκέψιν τους. Παράλληλα ἔχομε στὸν κομψοτυπωμένον αὐτὸ τόμο τὸ ἀπάνθισμα τῆς κοινωνιολογικῆς σκέψεως σὲ διεθνὴ κλίμακα, ποῦ παρέχει μίαν πανοραμικὴ εἰκόνα τῆς ἐξελιζέως καὶ διαφοροποιήσεώς του. Τὸ ἔργο συμπληρώνεται μὲ πικνὰ γραμματολογικὰ σχόλια γιὰ τοὺς ἀνθολογούμενους.

Τὰ κοινωνιολογικὰ ἔργα τοῦ Καθηγητῆ Τσάκωνα, τὰ περισσότερα αὐτὰ, τὰ ὁποῖα ἔχουν διδακτικὸ προορισμὸν, ἀποτελοῦν σημαντικὴν συμβολὴν εἰς τὴν κοινωνιολογικὴ διερευνήσιν τοῦ νεοελληνικοῦ πνευματικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου καὶ γενικὰ τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ.

I. M. XATZHΩATHS

Νέα Πολιτεία, 25.6.1972

Ἡ γεωγραφία: Μιλάνον καὶ Ἀθῆναι, ὑπὸ Maurice Le Lannou

Ἡ σημειοθεΐσα κατὰ τὴν ἐποχὴν μας ἀπὸ τοὺς ἐξάπλους τὸν πόλεμον, θέτει ὑπὸ ἀμφισβήτησιν τὴν ἀξίαν κληροδοτημάτων τινῶν τῆς ἱστορίας καὶ πηγῶν ἐμπνεύσεως ἐκ τῆς γεωγραφίας. Εἰς τὰς Ἀθῆνας, λέγει ὁ Guy Burgel, τὸ λαμπρὸν μνημεῖον «ὃδὲν καταλαμβάνει πλέον πολὺ περισσότερον χῶρον ἐκείνου, τὸν ὁποῖον κατελάμβανεν ὁ σκηνικὸς διάκοσμος εἰς τὴν ἀρχαίαν τραγωδίαν». Ἄλλ', ἡ τοπογραφία τῶν Ἀθηνῶν ἔχει τοὐλάχιστον ἰκανὴν σφριγυλλότητα. Ἐνῶ εἰς τὸ Μιλάνον, ὅπου τὸ τοπίον στερεῖται λαμπρότητος, τὸ παρελθὸν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἐπὶ ὀλιγότερον, καὶ ὁ Etienne Dalmasso δύναται δικαίως νὰ προσάψῃ κατὰ τὸν κατικὸν τοῦ Μιλάνου τὴν μορφὴν «ὅτι ἔχουν λησμονήσει ὅτι δὲν εἶναι λιττεράκιον νὰ παρῶται ἡ ἱστορία μίᾳς πόλεως».

Ἡ πληθυσμιακὴ ἐκρηγξίς, ἡ ἀχαλίνωτος ἐξάπλωσις τῶν πάσης φύσεως οἰκοδομημάτων, καὶ ἡ δημιουργία ἐσθίου προαστίου, ἐκαμψαν τὴν δύναμιν ἀντίστασεως τῶν ἀστέων, τὸ ὁποῖον δὲν διατηρεῖ πλέον τὴν προσωπικὴν ἐκείνου ὑπόστασιν, τὴν ὁποῖαν ἄλλοτε τὸσον ζηλοτύπως διεφύλασεν. Ὁ σύγχρονος χαρτογράφος εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ μὴ βασίζεται πλέον ἐπὶ τῶν δεδομένων τοῦ τοπίου κυρίως, ἀλλ', ἐπὶ τῶν μετακινήσεων τῶν ἀνθρώπων, ὡς καταστιχογραφοῦνται αὐταὶ ὑπὸ τῆς στατιστικῆς, προκειμένου νὰ ὑποτυπώσῃ τὰ ὅρια ἐκείνου τοῦ ὑπερσυνόλου, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι πλέον συγκρότημα, οὔτε σύμπλεγμα πολεοδομικῶν συγκροτημάτων, ἀλλὰ μία «ἀστικὴ περιφέρειαν» ἢ μία «πόλιν-περιφέρειαν» (αἱ δύο τελευταῖαι αὐταὶ ὀνομασίαι ὀφείλονται εἰς τὸν E. Dalmasso), τῆς ὁποίας ἡ ὑπαρξίς βεβαιούται μᾶλλον ἀπὸ ἀδήλους οἰκονομικοὺς καὶ κοινωνιολογικοὺς παράγοντας, παρά ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα μίᾳς ἐκδήλως γεωγραφικῆς φωτισ-γνομίαιας.

Ὅσον καὶ ἂν διαφέρουν μετὰ τῶν ἡ μητροπόλεως τῆς Λομβαρδίας καὶ ἡ πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος, ὅν ὅχι τὸσον ἄς πρὸς τὸ μέγεθος τὸν, ἀλλὰ τοὐλάχιστον ὡς πρὸς τὴν ἀνισότητά τῆς οἰκονομικῆς τὸν σημασίας, δὲν παύουν παρὰ ταῦτα νὰ ἔχουν τὸ κοινὸν γνώρισμα ὅτι καὶ αἱ δύο ἀνήκουν εἰς τὸ εἶδος τῶν μεγάλων ἐξομοιωτικῶν δυνάμεων τῆς ἀνθρωπότητος. Πρόκειται περὶ τῆς γενικῆς περιπτώσεως ὅλων ἐκείνων τῶν σημαντικῶν ἀπὸ ἀπόψεως ἐπεκτασεως πόλεων, αἱ ὁποῖαι προσελκύουν καὶ συγκεντρώνουν τὸς ἀνθρώπους ὑπὸ τὸν κοινὸν πόθον τῆς ἀνοδικῆς βελτιώσεως.

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μιλάνου, ὁ E. Dalmasso διαβλέπει «μίαν νέαν κοινωνικὴν τάξιν, διακατεχομένην ἀπὸ τὸ συναισθημα ὅτι ἀνήκει εἰς μίαν εὐρείαν ἀστικὴν μονάδα, διάγουσαν τρόπον ζωῆς ἀπεστερνημένον τῆς ἐπαρχιακῆς ἰδιορρυθμίας, καὶ εὐθυνηραμένην πρὸς τὰς ἐπιταγὰς μίᾳς καταναλωτικῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία κατευθύνεται ὑπὸ τοῦ Μιλάνου». Ὁ Guy Burgel σημειώνει ὅτι τὸν πληθυσμὸν τῶν Ἀθηνῶν χαρακτηρίζει «ἡ ἐκτασίς καὶ ἡ διασπορά τῶν μεσσιῶν τάξεων», αἱ ὁποῖαι δὲν καθορίζονται τὸσον ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου τὸν ὅσον ἀπὸ τὸ κοινὸν ἰδανικὸν τῆς ἐξασφαλίσεως καταναλωτικῆς ἱκανότητος».

Αἱ διαπιστώσεις αὗται εἰναι οὐσιώδεις διὰ τὴν κατανόησιν τῆς σημερινῆς πραγματικότητος τῶν ἀστικῶν κέντρων. Παρήλθεν ἡ ἐποχὴ τὴν μετρίον ἀστικὸν συμπεκνώσεων, αἱ ὁποῖαι ἐτροφοδοτοῦντο ἀπὸ ἀγροτικὴν εἰσροὴν περιωρισμένης ἀκτίως, ἡ ὁποία δὲν ἤδυντο ἐπὶ πλέον νὰ θεωρηθῇ ὡς παράγων ἀρμονικῆς ἐξισορροπήσεως μετὰ τῆς πόλεως καὶ τῆς υπαίθρου. Τὰ αὐστηρὰς περιωρισμένα πλαίσια διεργάσαντο, καὶ εὐρισκόμεθα πλέον πρὸ μίᾳς καθολικῆς κινήσεως

ἡ ὁποία, ἐντὸς τῶν ὁρίων ἐκάστου κράτους, ἀγεί τοὺς πληθυσμοὺς μὴ εὐνοουμένον περιοχὸν πρὸς ὁρισμένα ἀστικοποιμένας περιφέρειαις, αἵτινες θεωροῦνται ὡς «γῆ τῆς ἐπαγγελίας». Καὶ ἐὰν τὸ Μιλάνον δὲν ἀπολαύει τὸν προνομίον νὰ ἐπωφελεῖται ἀποκλειστικῶς αὐτὸ ἐκ τῆς ὕψισταιμένης ἑλληνικῆς ἱσορροπίας μετὰ τοῦ Ἱταλικοῦ Βορρὰ καὶ τοῦ Ἱταλικοῦ Νότου, δὲν παύει ἐν τούτοις νὰ «νοτιοποιεῖται» ὁσημέραι μὲ ταχύτατον ρυθμὸν, ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ 1957. Ὅσον ἀφορᾷ ἐξ ἄλλου εἰς τὴν διόγκωσιν τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολεοδομικοῦ συγκροτήματος, τὸ ὁποῖον ἤδη συγκεντρώνει τὸ ἐν τέταρτον περίπου τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος, αὕτη ὀφείλεται εἰς τὴν σημαντικὴν δημογραφικὴν ἀναστάσιν τὴν προκληθεῖσαν ἀρχικὸς μὲν ὑπὸ τῆς μαζικῆς ἐπιστροφῆς Ἑλλήνων εἰς τὴν Ἑθνικὴν Γῆν, καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐνεκα τῆς ἀποδιάρθρωσεως τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι αἱ πόλεις αὗται, αἱ ὁποῖαι ὑπέστησαν τοιαύτης κλίμακος εἰσροὴν πληθυσμῶν, ἀποστεροῦνται τῶν βασικῶν χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τὸν καὶ ἐμβάλλον εἰς ἀμηχανίαν, ἀλλὰ καὶ προκαλοῦν συγχρόνως τὸ ζήτηρὸν ἐνδιαφέρον τοῦ γεωγράφου, δοθέντος ὅτι τὰ φαινόμενα τῆς διογκώσεως τῶν πόλεων τεινῶν νὰ ταυτίζονται πρὸς τὰ φαινόμενα τὰ ὁποῖα ἐξετάζει ἡ ἀνθρωπογεωγραφία καθόλου. Ὁ E. Dalmasso, ὁ ὁποῖος σχεδὸν δικαιολογεῖται διότι δίδει εἰς τὴν πολυσέλιδον πραγματείαν τοῦ «ποῖαν τινα παραδοσιακὴν δομὴν», ἀκολουθεῖ εἰς τὴν πραγματικότητά αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν τὴν πορείαν τῶν φαινομένων, περιγράφων ἐπιτυχῶς «τὴν εὐρείαν ἀστικὴν περιφέρειαν» ἡ ὁποία ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Μιλάνου ἐπὶ τοῦ μαζικοῦ τοῦ ὑψηλοῦ τοῦ ἐκτεινόμενου μετὰ τῶν ποταμῶν Τεσσίνου καὶ Ἀντα. Ὁ Guy Burgel, «ταλαντούμενος» μετὰ τὸ «τοῦ κόσμου τῶν ἐντυπώσεων... καὶ τοῦ κόσμου τῶν στατιστικῶν στοιχείων», ἐπέλεξε τὴν ἀποφυγὴν τοῦ διλήμματος παρουσιάζων τὰ συμπεράσματα μίᾳς περιορισμένης ἐκτάσεως ἐρεύνης «ἀναμφισβήτητης κοινωνιολογικῆς», ὡς πρὸς τὴν μεθοδολογίαν τῆς, ἡ ὁποία ὁμως προβάλλει γεωγραφικὰ συμπεράσματα, καταδεικνύοντα διὰ μέσου τῶν ἐναλλασσομένων μετακινήσεων καὶ τῶν μεταναστευτικῶν ρευμάτων τοῦ πληθυσμοῦ, τὴν ἐσωτερικὴν διάρθρωσιν τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολεοδομικοῦ συγκροτήματος καὶ τὰς σχέσεις τοῦ πρὸς τὸν ἐθνικὸν χῶρον.

Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπεκταθῶμεν ἐξῶ ἀναλόγως ὅλας τὰς λεπτομερεῖας τῶν ἐξαιρέτων τοιούτων ἐργασίων. Θὰ περιορισθῶμεν νὰ καταδείξωμεν μόνον πῶς ὁ γεωγράφος ποιότητος γνωρίζει νὰ μὴ χάνῃ τὸν ὁριζαντισμὸν τοῦ ἐνώπιον τῶν νέων προσόντων, πρὸ τῶν ὁποίων ἀναγκαστικὸς δὲν θέτει ἡ βάναστος μελεθῶνς τῶν γεωγραφικῶν σκηνικῶν καὶ διακόσμων. Ὅσονδήποτε ἐλάχιστα κατανοηταί

και άν κατέστησαν αι μεγαλόπολεις, έν τούτοις δέν έχουν αυτάι ολοσχερώς εκφύγει τών όρίων του χρόνου και του χώρου. Τοιούτο ίσχυει ουχί ολίγοτερον και δι' αυτό το Μιλάνον, παρά τό ότι περιστοιχίζεται από έσπερτημένον αθηνητικό ένδιαφέροντος φυσικόν περιβάλλον. 'Ο Ε. Dalmasso μάς δεικνύει την ακαλαίσθητον ασυμμετρίαν ένός πολεοδομικού συγκροτήματος, τό όποιον εδημιουργήθη εις τό σημειον έπαφής ένός άγόνου, άλλα καιρίας θέσεως, ύπιδεδου και μιάς χθμαλώς πεδιάδος ή όποια του παρέχει μέν τό πλεονέκτημα ευφρόνν εδαφών, άλλα και τό έμποδίζει συγχρόνως νά επεκταθί σημαντικός πρός Νότον. 'Η γεωγραφική αυτή συγκυρία, εξασφαλίζουσα εξίσωσιν των εκ της γής κερδών παρά τά εκ του διεθνούς έμπορίου κέρδη, επέτρεψε την έπί μακρόν διατήρησιν μιάς παραδοσιακής Ιστορίας, προσημαρτυρουμένης άλλωστε και υπό της ευημερίας της θναυτογυρικής βιομηχανίας του Μιλάνου. 'Αλλ' εις την Γεωγραφίαν, και τά υπό της Θείας Προνοίας ρυθμιζόμενα ύποκεινται εις τάς δυσμενείς και τάς εννοίκας επιδράσεις της 'Ιστορίας.

'Η Ιταλική ένότης; Οί σύγχρονοι Μιλανέζοι δέν διακείνται συμπάθος προς αυτήν. «'Η άριστοκρατία της Λομβαρδίας δέν έπιβίηεν την ένσωματισμένην εις έν κράτος συγκυνητορικόν, θά προτίμια δέ μάλλον όμοιοπονητικόν σύνταγμα βασιζόμενον έπί της άρχής της αυτονομίας των περιφερειών». 'Αλλ' ή Ιταλική ένότης καθίσταται ήδη γεγονός και τό Μιλάνον παρά ταύτα θά έπωφεληθί εκ τούτου, χωρίς εις την μακράν προσημαρτυρήν του, ίνα καταστή «ό έμνηστικός του παγκόσιου της όλης έπιχειρηματικής ζωής της 'Ιταλίας». Έναντι του Τουρινου, πόλεως ολίγοτερον έμπορικής και, τρόπον τινά, άποκλειστικός περιωρισμένης εις την βιομηχανικήν δραστηριότητα, ως και Έναντι της Ρώμης, ή όποια εκληρόννησεν από την μεγάλην πόλιν του Πεδεμονίου την πολιτικήν Ισχύν, τό Μιλάνον δύναται νά γνηρίσι άτην συναρπαστικήν περιπέτειαν της οικοδομήσεως μιάς ευρωπαϊκής μητροπόλεως ένός του πλαισίου μιάς παλαιάς περιφερειακής πρωτεύουσής, ένθι συγχρόνως εξελίσσεται εις πόλιν έντός της όποιας δημιουργείται ή νέα 'Ιταλία, ή δέ Ρώμη παραμείνει ή άρχαία πόλις.

'Η πρωτεύουσα της 'Ελλάδος, ολίγοτερον πλουσία εις άποαστικτικής σημασίας κληρονομία, είναι άναμφιβόλως και από έξ ίσου μία πόλις του μέλλοντος. «Αί 'Αθήναι, γράφει ο Guy Burgel, είναι μία πόλις σύγχρονης, σχεδόν μία νέα πόλις.» Αυτό δέν άληθεύει μόνον ως προς την οικοδομικήν της εικόνα, άλλα και ως προς τους άνθρωπος της και την έν γένει συμπεριφοράν των, καθώς διεπιστώθη εκ μιάς δειγματοληπτικής έρευνας έπί του ανθρώπινου δυναμικού του άπασχολούμενου εις την βιομηχανίαν. Θά έλεγεν προθύμως τί είναι πόλις μιάς νέας χώρας, υπό την έννοίαν ότι οί εργατικοί

πληθυσμοί της αισθάνονται ότι τους χαρακτηρίζει ολίγοτερον τό *επάγγελμα*, τό όποιον εξασκούν έντός ενός δεδομένου κλάδου οικονομικής δραστηριότητος, από ό,τι τους χαρακτηρίζει ή «κανονικότης της καταβολής και τό ύψος της άμοιβής της εργασίας των, στοιχεία τά όποια τους άνακατατάσσουν έντός της Ιεραρχίας της κοινωνίας και της καταναλώσεως».

'Απομακρυνόμεθα ούτω πολύ από τά επικρατούντα εις τάς παρά την Μεσόγειον περιοχές, και από πᾶσαν δυνατότητα συγκρίσεως προς την Νεάπολιν ή τό Παλέρμιον. 'Ο 'Αθηναίος, προτιμήσας την ασφάλειαν της εξηρητημένης εργασίας, έσπερήθη της ευχαιρίας νά είναι άμονιμος διαθεσίμος προς άνταπόκρισιν εις τυχαίας άλλα έλκυστικάς ευκαιρίας, ευχέμεναι της προσημαρτυρίας ή διοπισμός διά προσφοράς μικρο-ύπηρεσιών και εξασκήσεως επαγγελμάτων του «όριθμου». 'Αλλά και υπό τάς νέας συνθήκας διατηρείται έν τούτοις μέγα μέρος των στοιχείων τά όποια συνέθετον τό παρελθόν. «'Η έπιτροπή των παιαιωτέρων κοινωνικών δομών είναι αισθητή άκόμη και έντός του νέου τούτου βιομηχανικού κόσμου».

Οί βραδείς και έλευθεροί ρυθμοί εργασίας χαρακτηρίζουν την τάξιν των μετοίκων πραγματοποιείται ένός του πλαισίου των συγχυτικών ή των πολιτικών δεσμών. 'Η σύζυγος, έφ' όσον έχει συσταθί προίξ, παραμείνει εις την οικίαν. Καί τό εργατικό άνδρόγυνον τό όποιον θέλει νά διατηρήσι τά «πουλερικά» του ή την αιά του, κτίζει τον οικίσκον του έπί οικόπεδου της περιφέρειας, συμβάλων ούτως εις τό νά καταστούν αι 'Αθήναι μία πρωτόνομος πόλις, χωρίς μεγάλη σύνολα, ένθι οί όμοιόμορφοι συνοικισμοί της εκτεινούνται μέχρι των πλευρών του Αιγάλεω και του 'Υμηττού, και έως τάς ύπορείας της Πεντέλης, καταλαμβάνομενον πλέον και των τελευταίων εκτάσεων, αι όποιαί μέχρι πρό τιнос ήσαν εις την διάθεσιν των μετακινουμένων βοσκών.

Πολυτίμους συμπληρωματικάς πληροφορίας και αξιολόγους γενικάς παρατηρήσεις ευρίσκωμεν εις τό μικρόν σχήματός άξιοσημείωτον βιβλίον των Ρ. - Υ. Ρέχουαυ και Michel Sivignon τό όποιον άφιερώνουν εις τά Βαλκάνια. 'Η ζωνρά τοπογραφική περιγραφή μεταφέρει τον άναγνώστην εις τάς 'Αθήνας, όσον μικράν ιδέαν και άν έχη ούτος της Ιστορίας και του γεωγραφικού προσανατολισμού. «Διακρίνομεν μίαν έλάσσονα έκτισιν κειμένην μεταξύ των λόφων της 'Ακροπόλεως και του Λυκαβηττού, ή όποια σήμερα έχει καλυφθί υπό μεγάλον οικοδομητόν, και μίαν μείζονα έκτισιν όριζωμένην υπό του 'Υμηττού, της Πεντέλης, της Πάρνηθος και του Αιγάλεω, από την όποία εκχυλίζει ο οικοδομικός όργανισμός ολίγον ανατολικάς προς τά

Μεσόγεια και δυτικάς περισσότερον προς την άκτήν της 'Ελευσίνας». 'Η εξέλιξις αυτή δέν είναι παλαιά. Κατά τά πρώτα έτη της Παλιγγενεσίας αι 'Αθήναι «ουδέν άλλο ήσαν ή κατά τό ήμισυ αλβανική κομποποιία εις τους πρόποδας της 'Ακροπόλεως». Μόλις μετά τον πρώτον παγκόσιον πόλεμον ήρχισεν ή πρώτη διογκωσις, ένεκα των προσφύγων. Μετά τον δεύτερον δέ παγκόσιον πόλεμον ή βιομηχανία εξέρχεται από τά παλαιά στενά όρια του παραμεσογείου Πειραιώς, διά νά άναζητήσι νέους διαθεσίμους χώρους περίε το κόλπου της Σαλαμίνος. 'Εάν δέν έπρόκειτο περί μεγάλης διαφοράς κλίματος, ή ανάπτυξις αυτή θά ύπενθιμίζεν, από άπόψεως δυναμισμού και σχεδίου επεκτάσεως, τον όργανισμόν της Μασσαλίας.

Αί 'Αθήναι τείνουν σήμερα νά άπορροφήσουν ολόκληρον την 'Ελλάδα και όλους τους 'Ελληνας. 'Ο Πειραιώς δέν δύναται νά συγκριθί με τους λοιπούς έθνικούς λιμένας, και τό όλον Πειραικόν συγκροτήμα συνεφέρει πλέον των τεσσάρων πέμπτων των έξ άμέσων φόρων έσόδων του έλληνικού κράτους. 'Αλλ' ή πόλις τρέφει φιλοδοξίας διεθνούς επιπέδου και θέλει νά καταστή χρήσιμος κόμβος των συγκοινωνιών, αι όποιαί ένώνουν την Ευρώπην μετά της 'Εγγής και 'Απω 'Ανατολής και μετά της 'Ανατολικής 'Αφρικής. Φιλοδοξεί νά καταστή μία «κριαία της Ευρώπης έστραμμένη προς τά νοτιο-ανατολικά». Τίποτε δέν ύπάρχει εις τον Πειραιά τό όποιον νά ύπενθυμίζει τά Βαλκάνια. Έντελέως διαφορετική είναι ή περίπτωσις της Θεσσαλονίκης, ή όποια ούσα περισσότερον συνδεδεμένη προς τον ήπειρωτικό κορμόν, χωρίς εις την κοιλιάδ του 'Αξιού, παραμείνει πάντοτε εις έκ των σημαντικών λιμένων της Κεντρικής Ευρώπης έπί της Μεσογείου. 'Αλλ' ή Θεσσαλονίκη έχει δοκιμασθί σκληράς υπό της 'Ιστορίας και ή Κεντρική Ευρώπη, κατατεμαχισμένη, δέν έχει την σπουδαιότητα την όποίαν έχει ή Δυτική Ευρώπη.

'Εξ άλλου, παρά την πρόσφατον εξέλιξιν την όποιαν είχαν ή Θεσσαλονίκη και παρά τον σημαντικόν ρόλον της ως περιφερειακής μητροπόλεως, ή δευτέρα πόλις της 'Ελλάδος ταλαιπωρείται εκ της πολιτικής ύποχρεψίς της πρώτης πόλεως της 'Ελλάδος. 'Εάν τό μέλλον της Θεσσαλονίκης είναι συνδεδεμένον με την άξιοποίησιν μιάς προνομίουζου «ευρωπαϊκής» θέσεως, τοτό δέν εξαρτάται μόνον, μάς άναφύρον, από Ρ. - Υ. Ρέχουαυ και Μ. Sivignon, από τό προνόμιον τούτου, ουτε από την δημιουργικήν πρωτοβουλίαν των Θεσσαλονικέων, άλλα προϋποθέτει «την έπίλυσιν των πολιτικών και διοικητικών προβλημάτων, τά όποια την έμποδίζουν. 'Η αναλογία ύπενθυμίζει, έπί του προκειμένου, την θέση του Μιλάνου Έναντι της Ρώμης. 'Η αντιπαρολή όμως αυτή δέν δύναται νά προχωρήσι περισσότερον. 'Η ισχυρά μητροπόλις της Λομβαρδίας, κειμένη

ἐπὶ τοῦ σημείου συγκεντρώσεως τῶν συγκοινωνιακῶν ἀρτηριῶν τὸν Ἄλπεων, αἱ ὁποῖαι εἶναι πολὺ περισσότερον καρποφόροι ἀπὸ ὅτι εἶναι ἡ κοιλὰς Ἀξιού-Μορᾶβα, καὶ ἐστραμμένη πρὸς Βορρᾶν, ἔχει ἀπὸ μακροῦ λαβεῖν τὰς διαστάσεις τῆς καὶ διαφυλάξει τὰς ἐλευθερίας τῆς.

Ἡ βιβλιοκρισία τοῦ Maurice Le Lanou ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐξῆς βιβλία:
* Guy Burgel, *La Condition Industrielle à Athènes, étude socio-géographique* (Πρῶτον Μῆρος: Les Hommes et leur vie), Ἀθῆναι, Ἐκδόσεις Ἑθνικοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν, 1970, 1 τόμος σχήμ. 4ου, 159 σελ. καὶ 70 χάρται ἐκτός κειμένου.

* Etienne Dalmasso, *Milan, capitale économique de l'Italie, étude géographique*, Gap, Editions Ophrys, 1971, 1 τόμος σχήμ. 4ου, 583 σελ.

* Pierre - Yves Pécoux - Michel Sivignon, *Les Balkans*, Παρίσι, Presses Universitaires de France (συλλογὴ «Magellan»), 1971, σχήμ. 12ου, 284 σελ.

Le Monde, 11-12 Ἰουλίου 1971, σελ. 6.

Περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος*

Bernard Kayser, Pierre - Yves Pécoux καὶ Michel Sivignon: *Exode rural et attraction urbaine en Grèce. Matériaux pour une étude géographique des mouvements de population dans la Grèce contemporaine*. Ἀθῆναι, 1971, 223 σελ., στατιστικὸν παράρτημα, χάρται, γραφικαὶ παραστάσεις, 1 χάρτης, ἐκτός κειμένου τὸν ἄστικόν περιοχὸν ἔλξεως, (ἐκδόσεις τοῦ Ἑθνικοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν (ΕΚΚΕ)).

Υπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον ἐδημοσιεύθησαν τὰ πορίσματα ἐρευνῶν γενομένων κατὰ τὸ 1962 καὶ 1963, ὡς συμβολὴ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν μεταναστευτικῶν διακινήσεων ἐν Ἑλλάδι. Αἱ περὶ αὐτὸν λόγους ἐρευνᾶν ἐγένοντο εἰς δύο στάδια: Προηγήθησαν διερευνηθεῖσαι μεταξὺ τεισάρων ὁμάδων κοινοτήτων ἐπιλεγισθῶν εἰς διαφοροποιητὸν φυσικὸν καὶ κοινωνικο-οικονομικὸν περιβάλλον, αἰτίνας ἐπέτρεψαν τὴν μελέτην τῶν μεταναστευτικῶν φαινομένων, τὰς σχέσεις τῶν πρὸς τὰ ἰδιαίτερα προβλήματα ἐκείτης περιοχῆς καὶ τὰς ἐπιπτώσεις τὸν ἐπὶ τῆς τοπικῆς δημογραφίας, καὶ ἐπηκολούθησε καταμέτρησις τῶν 1/5 τὸν δελτίον τῶν Κοινωνικῶν Ἀσφαλίσεων, τὸν ἀναφερομένων εἰς τοὺς νεοεῖτι ἔγγραφέντας εἰς τὰ μητρώα τῆς περιόδου 1957-60, ἥτις ἐπέτρεψεν εἰς τὸν νὰ καθορισθῇ ἐπακριβὴς ἡ περιοχὴ ἔλξεως ἐκείτης πόλεως.

Ἡ ἑλληνικὴ ὑπαίθριος σχεδὸν ἐν

τῇ συνόλῳ τῆς, ἀπὸ μακροῦ χρόνου καὶ μετὰ ἐναλλασσομένην ἐντασιν, συνιστᾷ ἀσθητικὴς ὅστιαν μεταναστεύσεως. Αἱ τεσσαρες ὁμάδες τῶν ἐξετασθεσίων κοινοτήτων προβάλλουσι τεσσαρας τύπους χωροθεσιῶν συνδεομένων κατὰ ζεύγη: Κυκλάδες καὶ Πελοπόννησος ἁπ' ἑνός, καὶ Θεσσαλία καὶ Μακεδονία ἁπ' ἑτέρου. Κατὰ τὴν μελέτην τῶν ὡς ἄνω ὁμάδων ἐφηρμοσθῇ ἡ αὐτὴ μέθοδος: δηλ. τὴν ἐκθεσιν περὶ τῶν οἰκονομικῶν καὶ δημογραφικῶν συνθηκῶν τῶν περιοχῶν διαδέχεται λεπτομερὴς ἐξέτασις ἐκείτης κοινοτήτος καὶ ἀκολουθεῖ βραχεία σύνθεσις.

Τὸ πρῶτον δείγμα περιλαμβάνει ὀκτὼ κοινότητες τῶν Κυκλάδων, ἀναλόγους πρὸς τὰς νήσους Πάρον καὶ Ἀντίπαρον. Ἡ μετανάστευσις, παλαιὰ καὶ μακρὰ, κατευθύνεται κυρίως πρὸς τὸ πολεοδομικὸν συγκρότημα Πειραιῶς - Ἀθηνῶν, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ ἡ πραγματικὴ πρωτεύουσα τῶν νήσων τῶν Αἰγαίων.

Πρόκειται σχεδὸν ἀποκλειστικὸς περὶ ἀγροτικῆς μεταναστευτικῆς ἐξόδου, ἀλλ' ἡ κεντρικὴ κομπολις δὲν φαίνεται οὔτε καὶ αὐτὴ ἰκανὴ νὰ συγκρατήσῃ τοὺς κατοίκους τῆς, χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ διαδραματίσῃ ρόλον σταθμοῦ ἔλξεως κατὰ τὴν μεταναστευτικὴν κίνησιν, καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα ἀνευρίσκει τις εἰς τὰς κομπολίες τὰς περιλαμβανομένας εἰς τὰ ἄλλα δειγμάτια. Ἀκροτηριάζουσα σφοδρὸς τὰς τάξεις τῆς ἑθνητικῆς ἡλικίας, ἡ μετανάστευσις ὁδηγεῖ εἰς γνησίαν τὸν πληθυσμὸν καὶ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν μείωσιν τὸν γεννησιμόνητις ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν βαθμίδον μειομένην ἐναντι τῆς γεννητικότητος διάθεσιν τὸν οἰκογενεῖον.

Τὸ φαινόμενον τοῦτο δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἀπὸ τὰς δυσχερείας τὸν περιβάλλοντος, κυριώτεροι τῶν ὁποίων εἶναι ἡ ἀνεπάρκεια τῶν καλλιεργησίμων γαιῶν δὲ τὰς βραχυὲς ταύτας νήσους καὶ τὸ μέτριον εἰσόδημα, τὸ ὁποῖον ἐξασφαλίζει ἡ ὑπὸ μεμονωμένων ἐπαγγελματιῶν ἀσκουμένη ἄλεια. Ἀλλὰ δυσχερείαι προέρχονται ἀπὸ τὴν ὀδυνηρὰν ἐπιδεικνύμενην καὶ ἀπὸ τὴν διασπορὰν τῶν μικρῶν αὐτῶν νήσων, τῶν ὁποίων ὁ μετὰ τὸ Πειραιῶς σύνδεσμος εἶναι στενότερος τῶν μεταξὺ τῶν σχέσεων. Ἐντοῖνον ὁμως ἐξωτερικὰ κινήτηροι δυνάμεις ἐπέβησαν εἰς ἐνέργειαν εἰς τὴν ὁρμῶσαν αὐτὴν περιοχὴν τοῦ θαλάσσιου πολιτισμοῦ. Ἡ ἀγροτικὴ ἐξόδος, ὅπως ὅσον δὲν εἶναι ὑπέρμετρον, φαίνεται διὰ εὐνοεῖ τὰς προόδους τὰς συντελουμένας εἰς τὴν γεωργίαν, ἀλλὰ αἱ πρὸδοι αὗται, αἱ ὁποῖαι εἶναι δημοιουργήματα ἐπιεικῶς κοινοποιοῦνται, φαίνονται ἐθιμωστικῶς, κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβὸς τρόπον, καθ' ὃν παρυστίζονται αἱ πρὸδοι ἄλλων τοιούτων δραστηριοτήτων, ὅπως εἶναι τὸ τουριστικόν.

Ἡ μετανάστευσις εἶναι ὡσαύτως ζῶντὴ εἰς τὴν Μεσσηνίαν. Πᾶσαι αἱ ἐξετασθεῖσαι κοινότητες ἀπεγυμνώθησαν τὸν κατοίκων τῶν κατὰ τὴν μεταξὺ 1951-

1961 περίοδον, γεγονὸς ὅπερ ἀνταποκρίνεται εἰς μεταναστευτικὰ ὑπόλοιπα ἀνηντικὰ, ἀφροῦ τὸ φυσικὸν ἰσοζύγιον δὲν εἶναι ἐλλειμματικόν παρὰ εἰς μίαν μόνον περίπτωσιν. Ἡ κατὰ κοινότητα ἐξέτασις καταδεικνύει ὅτι ἡ ἔντασις τῆς μεταναστεύσεως δὲν συνδέεται μετὰ τὸν μέσον ὅρον τῶν γαιῶν, τὰς ὁποίας ἐκαστος κάτοικος διαθέτει, καὶ ὁ ὁποῖος εἶναι παντὸς μέτρου, ἀλλὰ μετὰ συνθετώτερα κριτήρια τοῦ ἀγροτικοῦ πλούτου καὶ τοῦ διαθέσιμου ἐξοπλισμοῦ. Ἐάν αἱ Ἀθῆναι προσελκύουν τὴν πλειονότητα τῶν μεταναστῶν, ἐν τούτοις μία σημαντικὴ ἐξωτερικὴ μετανάστευσις ὁρίζεται, καὶ κυρίως διὰ μέσου τῆς φθινόσυτης πρωτεύουσας τῆς Μεσσηνίας, τῆς Καλαμάτας. Ἡ μετανάστευσις αὕτη, ὅπως καὶ ἐκείνη τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν νήσων, εἶναι παλαιὸν φαινόμενον, τοῖς ὁποίοις αἱ κτηθείσαι σὺνθεται καὶ οἱ διατηρηθέντες δεσμοὶ μετὰ τῶν μεταναστῶν ἐξασφαλίζουν τὴν διαίτησιν παρὰ τὴν βελτίωσιν τῶν τοπικῶν οἰκονομικῶν ὁρων ζωῆς. Ἡ ἄλλοτε πολυἀνθρώπος Μεσσηνία, ἐνεκα τῆς διαρροῆς τῶν κατοίκων τῆς, μετεβλήθη εἰς ὀλιγάνθρωπον περιοχὴν καὶ μάλιστα εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε τὰ γενομένα ἀρδευτικὰ ἔργα κινδυνεύουν νὰ μὴ ἀποδοῦσιν τοὺς ἀναμενόμενους καρποὺς τὸν ἐλλείπον ἐργατικὸν χειρὸν, ἐπειδὴ μερικὰ ἀπὸ τὰ χωρία ἀπεστερήθησαν τὸν 3/4 τοῦ ἀρρενὸς πληθυσμοῦ τῶν τῶν ἡλικίας 20 καὶ 50 ἐτῶν.

Ἡ μετανάστευσις ἐξεδιπλώθη προσφύτως, ἀλλὰ ὀλιγοτέρον ἐντονως, εἰς τὰς ἐξ κοινοτήτας τὰς κειμένας νοτιο-ανατολικὰς τῆς κοιλιάδος τῆς Θεσσαλίας, τῆς Νομαρχίας Καρδίτσας, καὶ αἱ ὁποῖαι συγκροτοῦν τὸ τρίτον δείγμα. Ἐάν ἐξαιρέσωμεν τὰς ἀναχωρήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐσημειώθησαν κατὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον διὰ πολιτικούς λόγους, ἡ μετανάστευσις εἶναι κυρίως ἐσωτερικὴ, αἱ δὲ Ἀθῆναι διεδραμάτισαν σημαντικὸν μὲν ἄλλ' οὐχὶ ἀποκλειστικὸν ρόλον, καὶ ἡ Θεσσαλία συνεκράτησε μικρὸν μέρος τῶν μεταναστῶν. Ἡ τοιαύτη μετανάστευσις δὲν εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα οὔτε κἀμιν ὀρειλόμενῃν εἰς τὴν γεννητικότητα, οὔτε ἀποψύλωσιν τοῦ πληθυσμοῦ κατὰ τὴν περίοδον 1951-1961.

Εἰναι βέβαιον ὅτι ἡ κατ' ἀγρότην διαθεσιμότης γαιῶν, εἰς τὴν ἀραιὰς κοινοποιήν τὴν κοιλιάδα, εἶναι ἀσυγκρίτως ἀνωτέρα ἀπὸ ἐκείνην ἄλλων μετεβληθέντων περιοχῶν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι σημαντικὸν πλεονέκτημα, ἐπειδὴ ἡ ἐκμετάλλευσίς τῶν εἰναι λίαν δαπανηρὰ. Ὁ πρόσφορος καθὼς καὶ ὁ περιορισμένος χαρακτήρ τῆς μεταναστεύσεως ὁφείλει εἰς τὴν πραγματικότητα νὰ εἶναι συνδεόμενος μετὰ τὴν κοινωνικο-ἀγροτικὴν καθυστέρησιν ἐνὸς πληθυσμοῦ εἰς μακρὸν ἀπομονωμένον, γεγονὸς τὸ ὁποῖον υπογραμμίζει τὴν σημασίαν τῆς πληροφορίας εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν μεταναστευτικῶν ἐξελίξεων. Ἡ καθυστέρησις αὕτη ἄλλωστε τείνει

* Ἀναδημοσιεύεται ἐν μεταφράσει ἐκ τῆς «Revue Géographique des Pyrénées et du Sud-Ouest», Tome 43, fasc. 1, janvier 1972, κατὰ τὴν ἀδείαν χορηγηθεῖσας ὑπὸ τοῦ κ. P.-Y. Pécoux.